

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94:277(477) «1920/1930»
DOI: 10.15587/2313-8416.2016.80167

ВІДНОШЕННЯ КОМУНО-БІЛЬШОВИЦЬКОГО РЕЖИМУ ДО РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН І БАПТИСТІВ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ (кін. 20-х-30-ті рр. ХХ ст.)

© О. І. Висовень

Стаття присвячена відношенню комуніст-більшовицького режиму до релігійних громад євангелістських християн і баптистів в період становлення тоталітаризму. Автором досліджено і порівняно християнські принципи, які сповідували віруючі євангелістські християни і баптисти та їх невідповідність з новими моральними цінностями, які пропагував Й. Сталін, що і стало головною причиною репресій щодо них
Ключові слова: євангелістські християни і баптисти, християнські принципи, Й. Сталін, ідеологія сталінізму

The article is devoted to the attitude of communist-Bolshevik regime to the religious communities of Evangelical Christians and Baptists in the period of totalitarianism generation. The author investigated and compared the Christian principles that professed believers Evangelical Christians and Baptists and their discrepancy with the new moral values that are promoted by Stalin, which was the main cause of repression against them
Keywords: Evangelical Christians and Baptists, Christian principles, Stalin, Stalinism ideology

1. Вступ

Інтеграція України в цивілізовану Європу неможлива без зміни суспільної свідомості та підвищення рівня духовності. Одним з важливих елементів духовності є релігійна свідомість, яка в свою чергу впливає і обумовлює поведінку людини. А від поведінки громадян, вміння їх орієнтуватися і обирати правильні, а отже випробувані протягом багатьох століть духовні цінності (любов, віра, сім'я, доброта, милосердя тощо) та життєві пріоритети (демократизм, свобода, працелюбство, законслухняність тощо) залежить майбутнє України і її входження в європейський простір як рівноцінного партнера.

Сучасні проблеми занепаду духовності в українському суспільстві сягають корінням ще в радянські часи, коли цілеспрямовано руйнувалася християнська церква, її віровчення перекручувалося, фізично були знищені її яскраві представники та їхні послідовники. Все це у сукупності призвело до підміни багатьох загальнолюдських цінностей, фальшивими гаслами, подвійної моралі у багатьох громадян сучасної України і т. д. Крім того, дослідження у цій галузі дасть змогу протидіяти використанню Християнської Церкви для ідеологізації загарбницьких війн, анексії, дестабілізації світу. Також оприлюднення інформації про злочинну політику, тоталітарної влади проти євангелістських християн

баптистів, виявлення причин такого ставлення, повному актуалізують проблему доведення до суспільства, урядів та конфесій в Україні та в світі неможливості співіснування сучасної цивілізації в умовах безкарності злочинів проти людства та людяності, які не мають терміну давності, але через відсутність покарання та приховування інформації породжують іще більші злочини.

2. Аналіз літератури і постановка проблеми

У радянський період тоталітарна влада жорстко контролювала наукові розробки у цій сфері, вилучала з наукового обігу правдиві відомості про справжнє становище євангелістських християн і баптистів на теренах УРСР, тому в літературі зосереджувалась увага переважно на негативному висвітленні їхньої історії, підміни власне наукового аналізу ідеологічною пропагандою [1–3]. Протягом сучасного етапу (1991–початок ХХІ ст.) відбулися докорінні зміни у вивченні заборонених тем, зокрема для науковців були створені всі умови для пошуку, вивчення та публікації документальних джерел з архівів радянських репресивних служб. Це дало можливість опублікувати об'єктивні праці про репресивні заходи щодо протестантських церков та конфесій, частково висвітлити причини та обставини організації політичних репресій проти ЄХБ [4–8].

3. Мета і завдання дослідження

У зв'язку з цим, головною метою дослідження є аналіз проблеми відношення комуно-більшовицького режиму до релігійних громад євангельських християн і баптистів в період становлення тоталітаризму.

Щоби вирішити поставлену мету, слід реалізувати такі дослідницькі завдання:

– окреслити головні базові цінності віровчення євангельських християн-баптистів;

– порівняти християнські принципи та цінності, які сповідували віруючі євангельські християни і баптисти та їх невідповідність новим моральним цінностям, які пропагував Й. Сталін, що і стало головною причиною репресій щодо них;

– підсумувати наслідки стосунків євангельських християн і баптистів з владними структурами в період становлення тоталітаризму.

4. Ставлення комуно-більшовицького режиму до релігійних громад євангельських християн і баптистів в період становлення тоталітаризму

Носіями базових християнських цінностей як: розсудливість, поміркованість, справедливість, стійкість (чесність, правдивість, вірність слову) починаючи з XVI ст. вважаються баптисти, які були однією із течій Протестантизму.

Євангельські християни-баптисти вважають своєю головною рисою, яка і відображена в їх назві (баптіотніс, на грецькій мові означає хреститель), усвідомлене хрещення. Воно відбувається лише з власної волі людини і тільки тоді, коли вона особисто готова прийняти віру (в 12–14 років). Також важливою умовою її сприйняття є зміни у свідомості чи духовне відродження.

У своїй діяльності та житті євангельські християни баптисти чітко дотримуються низки засадничих принципів християнського життя. Важливим завданням для молодих віруючих є створення сім'ї, зокрема вони вірять, що шлюб встановлений Богом і є союзом між чоловіком і жінкою з метою: взаємної допомоги та підтримки; продовження людського роду. Велике значення віруючі надають вихованню дітей, вони визнають, що «діти в сім'ї є дорогоцінним даром Божим». Батьки несуть відповідальність за виховання своїх дітей перед Богом та суспільством [9].

Важливим принципом для євангельських християн-баптистів з початку їхньої діяльності вважається свобода християнина та свобода совісті. Ось так ці засадничі принципи знайшли відображення в їхніх положеннях: «... Під свободою совісті ми розуміємо свободу християнина робити вибір. Ми віримо, що ніхто не має права примусити людину вірити чи не вірити у Бога, виконувати чи не виконувати Його волю, служити Богу чи не служити Йому, і на цій підставі ми не практикуємо хрещення немовлят» [9].

Євангельські християни баптисти завжди були законослухняними, та з пошаною ставилися до держави та своїх громадських обов'язків. Їхнє ставлення до світської влади чітко відображені в наступних принципах: «Ми віримо, що «всяка влада від Бога»

для захисту добрих та покарання злих. Ми визнаємо, що Господь наказує нам молитися за правителів, щоб на землі був мир та правосуддя. Ми визнаємо, що християнин повинен бути зразковим громадянином своєї країни та коритися владі «не тільки ради страху кари, але й ради сумління» [9].

Ще засновник євангелістсько-баптистського руху Джон Сміт першим з християн-протестантів сформулював принципи відділення церкви від держави. Так, в параграфі 84 зокрема зазначалося: «[Ми послідовно віруємо]», що представники влади не повинні використовувати своє службове становище і втручатися в релігію чи справи совісті, заставляючи і силуячи людей до тієї чи іншої форми релігії чи доктрини; а надати християнській релігії право громадянськими правопорушеннями, неадекватними діями людей супроти людей в убивствах, перелюбах, крадіжками і т.д., тому, що тільки Христос є Володарем і Законодавцем Церкви і Совісті» [10].

Діяльність баптистів нерозривно пов'язана з християнською поведінкою, справедливими та добрими вчинками, чесною працею. Ці важливі загальнолюдські цінності чітко прописані в наступних положеннях їхньої Віри: «Ми визнаємо, що християни зобов'язані через благочестиве життя та молитву сприяти пануванню добра, свободи, справедливості та миру для всіх людей. Ми віримо, що Бог створив людину для добрих вчинків, які є: висловленням подяки Богу за здійснене і подароване спасіння; засобом для сповіщення людям любові Божої ознакою живої віри. Ми визнаємо, що християнин повинен працювати, створюючи корисне своїми руками. Сфера діяльності християнина – це справа його сумління, проте вона не повинна містити насильства та обману» [9].

Отже, у внутрішньому облаштуванні своєї церкви євангельські християни баптисти від самих початків свого руху проповідують і втілюють у життя свободолобові й демократичні принципи існування церковної громади в соціумі – рівноправність усіх її членів, автономію громад, виборність керівництва, повагу до державної влади тощо.

Незважаючи на демократичні засади баптистської церкви, світська влада завжди намагалася повністю підпорядкувати їх своїм структурам. Євангельські християни і баптисти зазнавали гонінь ще за часів Російської імперії, але найбільш нищівних гонінь та репресій вони зазнали в період становлення сталінізму.

Саме після 1929 року, який названий в історії як рік «великого перелому», та ознаменувався остаточною перемогою Й. Сталіна своїх опонентів у боротьбі за владу та початком формуванням в СРСР нової системи тоталітаризму та культу його особи, розпочалися масові репресії проти християнської церкви загалом, і євангельських християн і баптистів зокрема. Для виправдання терору та остаточного утвердження своєї абсолютної влади не лише юридично, але й у свідомості громадян країни Рад Й. Сталін вирішив створити нову картину світу, яку почав реалізовувати по-своєму. Спираючись на праці К. Маркса, зокрема його теорію про класову бороть-

бу, яка нібито постійно точиться між багатими і бідними групами суспільства, щоби рухати історію, Сталін був переконаний, що революційні перетворення, потрібно здійснювати швидкими радикальними методами. Перетворення повинні мати перш за все політичний характер; головний засіб перетворень – насильство. Суб'єктом послідовних революційних змін мав виступати озброєний загін партії робітничого класу. Проста людина у цьому русі розглядалася як «гвинтик» соціального механізму, або як засіб для досягнення визначеної мети [11]. Тому теорія класової боротьби завжди була вигідною Й. Сталіну для виправдання будь-яких дій, у тому числі і злочинів як проти віруючих так і людяності, і особисто ним інтерпретувалася як історична необхідність для побудови великого світлого комуністичного майбутнього. У зв'язку з цим, марксизм в інтерпретації Сталіна було зведено на рівень державної моноідеології, і в нього повинні були повірити більшість населення. Влучними у цьому контексті виглядають слова відомого дослідника політичного портрету Й. Сталіна Д. Волкогонова, який дійшов висновку, що Сталіну, і це його найстрашніший злочин, вдалося деформувати багато великих ідей і підмінити їх своїми міфами [12].

Особистий підхід Й. Сталіна до вирішення всіх завдань, у тому числі і тотальної перебудови суспільства сприяв тому, що в короткі терміни засобами пропаганди були озвучені нові ціннісні орієнтири та пріоритети для громадян, і встановлювався повний контроль над їхнім духовним життям. А оскільки Християнська Церква користувалася великою популярністю серед населення та займала монополію в духовній ніші вирішено було «кавалерійським наскоком» виправити це становище. Так, ще в 1920-х рр. релігія була проголошена «опіумом для народу» та започатковано низку заходів для боротьби з нею. Вирішальну роль у атеїстичній пропаганді виконувала газета «Безбожник», яка видавалася ще з 1922 року. Навколо неї швидко склалася мережа кореспондентів і читачів. Завдяки їм в серпні 1924 року в Москві було створено Товариство друзів газети «Безбожник» (ТДГБ). Це товариство в квітні 1925 року влаштувало з'їзд, на якому постановили створити єдине всесоюзне антирелігійної товариство, що одержало назву «Союз безбожників». У тому ж році з'явився щомісячний науково-методичний журнал «Антирелігійники», який став органом Центральної Ради Союзу безбожників СРСР. 11–15 червня 1929 року в Москві проходить II з'їзд ТДГБ, який зібрав 1200 делегатів (серед них були 109 селян, 264 робітників, 575 службовців і учнів) і дав відому назву організації. З'їзд перейменував організацію в «Союз воєнничих безбожників», а також затвердив нову редакцію Статуту СВБ СРСР. На з'їзді відбулося оформлення дитячого безбожного руху в організацію Юних воєнничих безбожників (ЮВБ СРСР). Союз воєнничих безбожників відразу ж розгорнув велику роботу по пропаганді атеїзму, зі створення музеїв і виставок, випуску наукової і науково-популярної літератури, а також низки періодичних видань – газети «Безбожник», журналів «Безбожник», «Антирелігійники», «Воєнничий атеїзм», «Юні безбожни-

ки» та інших друкованих видань, що виходили на різних мовах народів СРСР. Видавництво «Безбожник» (згодом – Державне видавництво антирелігійної літератури випустило велику кількість атеїстичної літератури) [13]. Саме Союз воєнничих безбожників розпочав вульгарну пропаганду проти релігії та Християнської Церкви загалом, так і євангельських християн і баптистів або як їх тоді називали «сектантів», які нічого погано в принципі не робили і не планували робити. Так, на їхніх плакатах духовні служителі були зображені зі спотвореними обличчями, релігійні свята представлені як такі, що сприяють ледарству, п'янству та насиллю. Водночас порятунком від такого безчинства церкви був робітничий клас, який працюючи на заводах та фабриках збільшує добробут нової країни та відкидає Християнську Церкву за задвірки свого життя та світогляду. Тобто Християнська Церква була проголошена ідеологічним ворогом нової країни Рад, а її цінності представлялися як антицінності. Таким чином, через різноманітні засоби пропаганди йшла огульна дискредитація християнських цінностей та моралі, та вкорінювалося нетерпиме ставлення до її носіїв. Водночас, атеїстична пропаганда, яка проводилася в 1920-х рр. через засоби пропаганди серед широких кіл населення не принесла серйозних результатів та не похитнула віру людей в Бога. Переважна більшість мешканців тодішньої України, а це насамперед селяни, і надалі залишалися віруючими і змінювати свій світогляд не збиралися. Вони продовжували відвідувати церкви та молитовні богослужіння, і дотримуватися головних постулатів християнської віри, святкувати релігійні свята.

Але ліберальне ставлення до вірних євангельських християн і баптистів влади, яке обмежувалося антирелігійною пропагандою уже на кінець 1920-х рр. починало не влаштовувати комуністично-більшовицький режим та його вождя Й. Сталіна, який мріяв про світове панування, тому намагався за допомогою своїх прибічників перетворити країну на військовий табір, а її мешканців – на безвідмовних виконавців партійної волі. Новий підхід до християнської віри та її цінностей в період формування сталінізму чітко відображено на титульній сторінці журналу «Безбожник у станка» (1929). Зокрема, там було зображено робітників, які вивозили Ісуса Христа на візку для сміття. Також на плакаті було написано до введення «Дня Індустріалізації». Це засвідчувало, що у боротьбі з релігією пропаганда стала поступово відходити на другий план, поступаючись місцем відкритій боротьбі з релігійними організаціями і тотальними репресіями проти віруючих. Не випадково період з 1932 по 1937 роки отримав в історії церкви назву «безбожної п'ятирічки» [13].

Отже, встановлення одноосібного правління Сталіна та його курс на індустріалізацію став поворотним моментом в житті Християнської Церкви загалом, і євангельських-баптистів зокрема. Адже як писали тодішні лідери євангельсько-баптистського братства на цьому закінчилося «золоте десятиліття» у зростанні живої Церкви Христової, зокрема, нашого євангельсько-баптистського братства і розпочалося насильницьке закриття молитовних будинків, тяжких

випробувань, гонінь та репресій [5]. Як зазначає дослідник Л. Коваленко саме з «1929 р. проти баптистів і євангелістів почалася не ідейна, а адміністративно репресивна форма боротьби: вже 3 березня був заарештований і засланий в м Алма-Ата П. В. Ів.-Клишніков, а ще раніше, восени 1928 р. секр. Всеукр. С.Б. – А. М. Букрєєв. У 1929 р заарештовані: Косолапов Ф. Г. – скарбник Всеукр. С.Б.; Ф. Г. Патковский – член ради Сибір. С. Б.; Я. Я. Горм – видатний проповідник – євангеліст «Будинки Євангелія» (Ленінград); Р.Д. Хом'як – чл. Ради Всеукр. С. Баптистів. У 1930 р всі регіональні Спільки, що входили в ФСБ, були закриті; орендована на 40 років, будівля ФСБ, де були Курси, і 10 тис. Біблій (непереплетених) конфісковані; закритий ж. «Баптист» [5].

Всі ці заходи проводилися з однією метою – повне знищення суспільних та релігійних організацій, обмеження прав та свобод громадян, формування радянського типу людини, яка повинна була безвідмовно працювати на заводі і виготовляти нову зброю для збереження та поширення абсолютної влади правлячої верхівки. Як відносився Сталін до громадянських свобод влучно написав дослідник його політичного портрету Д. Волкогонов: «Сталін відкинув свободу На тій підставі, що вона небезпечна. Свобода живе лише в умовах справжньої демократії. Якщо її немає, свобода присутня у вигляді тіні, ідеологічного рабства, культових міфів і штампів. Сталін не любив навіть говорити про свободу. Передбачалося, що вона має одне джерело соціальне. Однак соціальна свобода може проявити себе тільки в союзі зі свободою духовною [12].

Вже у січні 1929 р. з Москви в Україну була направлена директива за підписом Л. М. Кагановича, яка наказувала вважати релігійні громади єдиними легально діючими і такими, що мають вплив на широкий людський загал – контрреволюційними організаціями. Незабаром комуністична влада активно почала політику колективізації і для віруючих почалися жорстокі часи. «Під виглядом боротьби з куркульством з сіл і хуторів України, Білорусії і центральних областей Росії на Крайню Північ ешелонами вивозили «сектантів» цілими сім'ями, з дітьми та літніми, прирікаючи, у такий спосіб, на вірну смерть. ... З цього часу адміністративна розправа з вірними Богу віруючими різних конфесій, прикриваючись вигаданими звинуваченнями, стала основним методом боротьби атеїзму з релігією в СРСР» [5]. Серед розкуркулених і засланих до багато чисельних таборів заможних господарів і успішних кооператорів було дуже багато євангельських християн-баптистів. Це стало дошкульним ударом як для віруючих, так і для релігійних громад, тому що було заарештовано найбільш активних членів і керівників.

Тоталітарна система розпочала широкий наступ на свободу совісті своїх громадян. Так, почало діяти «Законодавство про релігійні культу», яке було видане 8 квітня 1929 р. Воно регламентувало діяльність релігійних об'єднань, обмежувало життя громад виключно рамками відправлення культу та підпорядковувало їх життєдіяльність тотальному контролю державних органів. Саме тому засоби бо-

ротьби з релігією у СРСР набули нецивілізованих форм. Влада почала знищувати тих, хто не вірив у справу Леніна-Сталіна і не молився новим ідолам. Руйнувалися релігійні споруди, при тому, що багато з них були справжніми витворами мистецтва і шедеврами людської цивілізації. Проводилася знавсібіла антирелігійна пропаганда, яка поєднувалася з політичними звинуваченнями на адресу віруючих. Розпочалися арешти лідерів євангельського руху зі сфабрикованими звинуваченнями в антирадянській діяльності. Разом з арештами віруючих, в адміністративному порядку почали закриватися релігійні громади, переважна більшість яких офіційно припинили своє існування вже до 1932 р. До середини 30-х років ХХ ст. організаційні структури обох церков були знищені. Так, спілька баптистів самоліквідувалася у 1935 р. (всі її керівництво було репресоване), а від Спільки Євангельських християн залишилася тільки одна назва (не був заарештований лише один член Ради) [8].

Загалом за підрахунками відомого проповідника ЄХБ, релігійного дисидента та дослідника Г. П. Вінса під час сталінських репресій було заарештовано близько 25 тисяч євангельських-баптистів, з них загинуло або розстріляно близько 22 тисячі, серед яких і його батько – проповідник П. Я. Вінс. Його було розстріляно в 1937 році [5]. Наприкінці 30-х – на початку 40-х років ХХ ст. по всій країні залишилися офіційно відкритими лише декілька молитовних будинків, які були перетворені співробітниками НКВС в пастки [8].

5. Результати дослідження і їх обговорення

Двадцятиліття співіснування протестантських громад євангельських християн-баптистів і комуністичної влади виявило такі закономірності. По-перше, у 20-ті роки ХХ ст. незважаючи на антирелігійну пропаганду, радянський уряд проводив щодо віруючих толерантно-ліберальну політику, намагаючись їх залучити до відбудови народного господарства й до НЕПу, і це йому повністю вдалося. По-друге, у 30-ті роки ХХ ст. зміцнілий тоталітарний режим взяв курс на перетворення СРСР у могутню військову державу, головною метою якої було спочатку завоювання Європи, а потім й усього світу та розповсюдження по всій земній кулі комуністичної ідеології. Для цього він розпочав проводити в країні модернізацію економіки через її індустріалізацію. Заради отримання коштів для її проведення, була здійснена колективізація одноосібних сільських господарств, при цьому влада не рахувалася ні з бажаннями селян, ні з турботою про своїх громадян. Внаслідок цих нелюдських дій у СРСР загалом, і в УРСР зокрема радянські каральні органи заарештували, стратили, закатували і заморили голодом мільйони людей, серед яких було багато віруючих євангельських християн і баптистів.

Водночас багато питань, які стосуються відношення комуністичного режиму до релігійних громад євангельських християн і баптистів в період становлення тоталітаризму залишаються маловивченими. Потребує ретельного вивчен-

ня питання публікації та популяризації нових документів з архівів, зокрема СБУ, особливо під грифом «таємно», які показують причини, обставини та наслідки нищення тоталітарною системою протестантських церков та конфесій в УРСР в різні періоди.

6. Висновки

Таким чином, у ході дослідження окреслено головні базові цінності віровчення євангельських християн-баптистів; порівняно християнські принципи та цінності, які сповідували віруючі євангельські християни і баптисти та їх невідповідність новим моральним цінностям, які пропагував Й. Сталін, що і стало головною причиною репресій щодо них; показано наслідки стосунків євангельських християн і баптистів з владними структурами в період становлення тоталітаризму; доведено, що 30-ті роки ХХ ст. стали як і для громадян СРСР, так і для усіх віруючих періодом важких випробувань; наголошено, що внутрішній демократизм і незалежний дух євангельських християн-баптистів почали суперечити тоталітарним засадам радянського суспільства, саме тому комуністична влада застосувала супроти них жорстокі репресії.

Література

1. Иванов, И. О научно-атеистической пропаганде среди сектантов [Текст] / И. Иванов, Н. Кольцов. – М., 1948. – 43 с.
2. Клибанов, О. Религиозное сектантство в прошлом и настоящем [Текст] / О. Клибанов. – М., 1973. – 153 с.
3. Куроедов, В. Религия и закон [Текст] / В. Куроедов. – М., 1970. – 65 с.
4. Винс, Г. П. Тропойю верности [Текст] / Г. П. Винс. – 2 изд., перер. и доп. – СПб.: Библия для всех, 1997. – 308 с.
5. Коваленко, Л. Облако свидетелей Христовых 5-е издание (72 биографии с фотографиями) [Текст] / Л. Коваленко. – К.: Центр Христианского Сотрудничества, 2006. – 381 с.
6. Лахно, О. Церковна опозиція євангельських християн-баптистів в Україні (1940–1980-ті роки) [Текст] / О. Лахно. – Полтава: Друкарська майстерня, 2009. – 285 с.
7. Решетников, Ю. Обзор истории Евангельско-Баптистского Братства в Украине [Текст] / Ю. Решетников, С. Санников. – Одесса, 2000. – 246 с.
8. Руденко, А. А. Евангельские христиане-баптисты и перестройка СРСР [Текст] / А. А. Руденко // На пути к свободе совести. – М., 1989. – С. 340–360.
9. Вероучение ВСО ЕХБ (евангельских христиан-баптистов) Украины [Электронный ресурс]. – Режим до-

ступа: <http://baptistkiev.narod.ru/confession.htm>

10. Underwood, A. C. A History to English Baptiss [Text] / A. C. Underwood. – London, 1961. – 342 p.

11. Андрущенко, В. П. Сучасна соціальна філософія [Текст] / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – вид. 2-ге, випр. й доп. – К.: «Гене́за», 1996. – 368 с.

12. Волкогонов, Д. Триумф и трагедия. Политический портрет И. В. Сталина [Электронный ресурс] / Д. Волкогонов // Режим доступа: <http://e-libra.ru/read/135700-triumf-i-tragediya-politicheskij-portret-i-v-stalina-kniga-2.html>

13. Союз воинствующих безбожников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7_%D0%B2%D0%BE%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D1%83%D1%8E%D1%89%D0%B8%D1%85_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2

References

1. Ivanov, I., Kol'cov, N. (1948). O nauchno-ateisticheskoy propagande sredi sektantov. Moscow, 43.
2. Klibanov, O. (1973). Religioznoe sektantstvo v proshlom i nastojashhem. Moscow, 153.
3. Kuroedov, V. (1970). Religija i zakon. Moscow, 65.
4. Vins, G. P. (1997). Tropoju vernosti. Sankt-Peterburg: Biblija dlja vseh, 308.
5. Kovalenko, L. (2006). Oblako svidetelej Hristovyh 5-e izdanie (72 biografii s fotografijami). Kyiv: Centr Hristianskogo Sotrudnichestva, 381.
6. Lahno, O. (2009). Cerkovna opozycja jevangel'skyh hrystyjan-baptystiv v Ukraini (1940–1980-ti roky). Poltava: Drukars'ka majsternja, 285.
7. Reshetnikov, Ju., Sannikov, S. (2000). Obzor istorii Evangel'sko-Baptistskogo Bratstva v Ukraine. Odessa, 246.
8. Rudenko, A. A. (1989). Evangel'skie hristiane-baptisty i perestrojka SRSR. Na puti k svobode sovesti. Moscow, 340–360.
9. Verouchenie VSO EHB (evangel'skih hristian-baptistov) Ukrainy. Available at: <http://baptistkiev.narod.ru/confession.htm>
10. Underwood, A. C. (1961). A History to English Baptiss. London, 342.
11. Andrushhenko, V. P., Myhal'chenko, M. I. (1996). Suchasna social'na filosofija. Kyiv: «Geneza», 368.
12. Volkogonov, D. Triumf i tragedija. Politicheskij portret I. V. Stalina. Available at: <http://e-libra.ru/read/135700-triumf-i-tragediya-politicheskij-portret-i-v-stalina-kniga-2.html>
13. Sojuz voinstvujushih bezbozhnikov. Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7_%D0%B2%D0%BE%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D1%83%D1%8E%D1%89%D0%B8%D1%85_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2

*Рекомендовано до публікації д-р істор. наук Коцур В. П.
Дата надходження рукопису 16.09.2016*

Висовень Оксана Іванівна, кандидат історичних наук, доцент, кафедра історії та культури України, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Україна, 08401
E-mail: vysoven_oxsana@ukr.net